

<https://doi.org/10.62837/2026.7.435>

OFELYA İSMAYILOVA

AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu

E-mail: ismayilova_ofelya@mail.ru

**REALIST SƏNƏTKAR VƏ KİÇİK HEKAYƏLƏR USTASI –
ANTON PAVLOVIÇ ÇEXOVUN “VANYA DAYI” ƏSƏRİ**

Annotasiya

Məqalə qüdrətli sənətkar, realist yazıçı və kiçik hekayələr ustası Anton Pavloviç Çexovun yaradıcılığına həsr olunmuşdur. Məlumdur ki, rus ədəbiyyatı progressiv və bədii keyfiyyəti ilə bütün dünyada şöhrət tapmış bir ədəbiyyatdır. Məşhur rus yazıçısı, sözün dəhisi sənətkarı A.P.Çexovun əsərləri ədəbiyyat tarixinə daxil olmuş əsərlər siyahısındadır. Bu əsərlərdə (“Vanya dayı”, “Albalı bağı”, “Üç bacı”, “Qağayı”) özlərini dərddən itirmiş insanların ah-nalələri və iniltiləri bir yerdə toplanmışdır. Bu tanınmış yazıçının əsərlərini oxuyarkən biz onun yaradıcılığında yüksək estetik ideali, qəhrəmanların ekstremal vəziyyətdə gərginliyə düşməsinin şahidi oluruq.

Azərbaycanda Anton Pavloviç Çexovun əsərlərinin dilimizə çevrilməsi rus və Azərbaycan xalqları arasında ədəbi əlaqələrin çox önəmli növüdür.

Açar sözlər: dəhisi sənətkar, realist yazıçı, kiçik hekayələr ustası, Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı

Ofelya Ismayilova

Institute of Literature named after Nizami Ganjavi of ANAS

E-mail: ismayilova_ofelya@mail.ru

**Realist artist and master of short stories –
Anton Pavlovich Chekhov's work “Uncle Vanya”**

Abstract

The article is dedicated to the work of Anton Pavlovich Chekhov, a powerful artist, realist writer and master of short stories. It is known that Russian literature is a literature that has gained fame all over the world for its progressive and artistic quality. The works of the famous Russian writer, a genius artist of the word A.P.Chekhov are on the list of works that have entered the history of literature. In these works (“Uncle Vanya”, “The Cherry Orchard”, “Three Sisters”, “The Seagull”), the sighs and groans of people who have lost themselves in grief are collected together. Reading the works of this famous writer, we witness the high aesthetic ideal in his work, the tension of the heroes in extreme situations.

In Azerbaijan, the translation of Anton Pavlovich Chekhov's works into our language is a very important type of literary relations between the Russian and Azerbaijani peoples.

Keywords: genius artist, realist writer, master of short stories, Azerbaijani literary criticism

Giriş / Introduction

Klassik bədii əsərlər zamansız adlanır, çünki onlar konkret sosial-tarixi dövrlərdə universal insan problemlərini həll edirlər. Bu problemlər qaçılmaz olaraq müxtəlif dövrlərdə yaşayan insanları narahat edir, baxmayaraq ki, hər yeni nəsil öz suallarına cavab axtarır.

Buna görə də bədii əsərin qavranılması təkcə onun unikallığından deyil, həm də onun nəzərdən keçirildiyi tarixi dövrün xüsusiyyətlərindən, eləcə də oxucunun qavrayışından və onu oyadan düşüncə və hisslərdən asılıdır. Klassik bədii əsəri indiki dövrə yaxınlaşdırmaq, əsasən əsərin yazıldığı və nəzərdən keçirildiyi dövrlərin sosial-tarixi xarakterini nəzərə alan müqayisə yolu ilə həyata keçirilir.

Əsas hissə / Main Part

A.P.Çexovun yaradıcılığı müxtəlif aspektlərdə və müxtəlif dövrlərdə geniş şəkildə öyrənilmişdir. Yazıçının “Vanya dayı” əsəri alimlər və ədəbiyyatşünaslar tərəfindən dramaturqun dörd “böyük pyesi”ndən (“Qağayı”, “Vanya dayı”, “Üç bacı” və “Albalı bağı”) biri hesab olunsada, həm Rusiya, həm də beynəlxalq ədəbi tədqiqatlarda yazıçının digər dramaturgiya əsərləri ilə müqayisədə az öyrənilib.

Yazıçının dramaturgiyasını araşdıran xarici və rus ədəbiyyatşünasları uzun müddət tədqiqatlarında paralel yollar izləyiblər və yalnız 1970-ci illərdə Çexovun ümumi yaradıcılığı və xüsusən də “Vanya dayı”nın öyrənilməsi problemi ilə bağlı məsələlər ətrafında dialoq yaranmağa başlayıb.

A.P.Çexovun pyeslərinin mövzuları həm əvvəlki dövrün əhəvil-ruhiyyəsi, həm də indiki dövrlə rezonans doğurur. Bundan əlavə, “Vanya dayı” öz dövrünün, “doğulduğu yerin” hüdudlarını aşmışdır, çünki insan münasibətlərinin mahiyyəti və insanların psixologiyası dünyanın istənilən yerində hər zaman dəyişməz qalır.

Buna görə də pyes universal, fəlsəfi məzmun qazanır. “Vanya dayı” yalnız əsrin əvvəllərində insanların sosial statusu ilə bağlı dar sualları qaldırmır, həm də fəlsəfi məsələləri qaldırır ki, bu da əsərin universal əhəmiyyətindən xəbər verir.

A.P.Çexov mahiyyət etibarilə tamamilə yeni bir pyes yazsa da, əsas personajlar (Voynitski, Serebryakov, Sonya, Yelena Andreyevna, Mariya Vasilyevna), bir çox süjet situasiyaları və hətta orijinal mətnin bütün hissələri “Meşə Qoblin”dən götürülmüşdür. İki pyes arasındakı səthi oxşarlıq müasirlərinə “Meşə Qoblin”i orijinal versiyası olan “Vanya dayı”nın “sələfi” kimi qəbul etməyə imkan vermişdir.

Yazıçı yeni əsərinin janrını “kənd həyatından səhnələr” kimi təyin edir. “Vanya dayı” Çexovun digər pyesləri kimi, demək olar ki, hərəkətsizdir. Lakin kənd həyatı yalnız sakit görünür. O, kəskin ziddiyyətləri, danışılmamış əzabları, həddinə çatan qızgın ehtirasları çətinliklə gizlədir. Əsər Çexovun müasir sosial reallığının

zərərliyi və həyatın qeyri-sabit vəziyyəti mövzusunı davam etdirir və gözəlliyin gücünün təsdiqi ilə tamamlanır.

M.Qorki A.P.Çexova yazırdı: “Sənin pyesini oxuyarkən, mən bütə qurban verilən həyat, gözəlliyin insanların dilənçi həyatına müdaxiləsi və bir çox başqa fundamental və vacib şeylər haqqında düşündüm” [М.Горький. Собр. сочин., т. 28, 1995, стр. 52].

Əsərin adı həm personajlarının, həm də onların əzablarının sadəliyinə, gündəlik həyatına və adiliyinə işarə edir. Vanya dayı və qardaşı qızı Sonya bütün həyatlarını başqalarının xoşbəxtliyi üçün yorulmadan çalışırlar, Sonyanın atası, professor Serebryakov üçün maddi rifah yaratmaq üçün. Onlar onu istedadlı, mütərəqqi və görkəmli alim hesab edirdilər. İndi təqaüddə olan professor Serebryakov artıq ikinci dəfə gənc, gözəl bir qadınla evlənib. İlk həyat yoldaşı, Sonyanın anası və Vanya dayının bacısı çoxdan vəfat edib. Vanya dayı və Sonyanın işlətdiyi əmlak Sonyanın mərhum anasına məxsus idi. İndi isə o, Sonyaya məxsusdur. İyirmi beş il ərzində Vanya dayı atasının borcunu ödəmək və dağınıq əmlakı nizama salmaq üçün çalışıb. İyirmi beş il ərzində o, “ən vicdanlı katib kimi” işləyib, Serebryakovdan cüzi maaş alıb və gəlirinin hər qəpiyini ona paytaxta göndərüb ki, elmi əsərlərini yazsa bilsin, rahatlıqla mühazirə oxuya bilsin. Gündəlik ev işlərinin çətinliyi, professor üçün sənədlərin surətini çıxarmaq və kitab tərcümə etmək üçün sərf olunan gecələr, şəxsi zövqlərdən tamamilə imtina etmək, cüzi maaş – bütün bunlar Vanya dayı və Sonyanın nəzərində ali bir məqsəd kimi müqəddəs idi. Onlar alimə xidmət etməklə elmə, mədəniyyətə, tərəqqiyə – ortaq bir məqsəddə xidmət etdikləri düşüncəsindən ilhamlanırdılar. Onlar üçün professor “ali səviyyəli bir varlıq” idi.

Vanya dayı qırx yeddi yaşındadır. O, dilənçidir. Heç vaxt sevinc və dinclik görməyib. İndi isə, ən yaxşı illəri geridə qaldıqda, gözləri dəhşətli bir həqiqətə açılır. Ən yaxşı illərini, gəncliyini, özünü dəyərsiz bir insana xidmətə həsr etdiyini anlayır. O, öz bütünü təkcə bütünlü, iddia və lovğalıqla dolu, “qoca kraker, savadlı tarakan” kimi görür. Vanya dayı qocalığında bütün həyatının mənasızlığını dərk etməyə məcbur olan bir insanın çətin vəziyyətini yaşayır.

Beləliklə, o, faciəvi şəkildə gecikmiş “üsyana” nail olur. Sanki məhv olmuş həyatını geri qaytarır. Professorun arvadına aşiq olur. Həyatında ilk dəfə içməyə başlayır. Hər şeyin itirildiyi, həyatının məhv olduğu düşüncəsi onu sarsıdır. Professor planını elan edir: paytaxtda qazandığı gəlirlə yaşaya bilmək üçün əmlak satmaq. Vanya dayı şoka düşür. O, təkcə bütün sərvətini və bütün həyatını Serebryakova həsr etməmişdi, indi qocalığında o və Sonya evlərindən qovulurlar. Vanya dayının “üsyanı” professorun güllələnməsi ilə başa çatır. Bu kulminasiyadan sonra Vanya dayı intihar düşüncələri haqda fikirləşir, lakin sonra mülayim və həlim Sonyanın təsiri altında yenidən işinə qayıdır – yenidən Serebryakov üçün.

II Aleksandrın 1860-1880-ci illərdə həyata keçirdiyi “böyük islahatlar” ölkənin həyatında, sosial vəziyyətdə böyük dəyişikliklərə və yeni sosial hadisələrin

yararına səbəb oldu. Buna görə də, 1897-ci ildə nəşr olunan “Vanya dayı” əsəri dövrün sosial əhvali-ruhiyyəsini və problemlərini əks etdirirdi: zadəgan mülklərinin dağıdılması, köhnə illuziyaların süqutu, yeni yaşayış vasitələri axtarışı, həyat yolunun yenidən düşünülməsi və həyatı sakit və qeyri-adi olmayan “adi insanın” zəhməti.

“Vanya dayı” əsərinin sonunda yazıçı insan kədərinin gözəlliyini ifadə etməyə müvəffəq olur, onun sözləri ilə desək, “heç kim tezliklə başa düşməyi və təsvir etməyi öyrənməyəcək və görünür, yalnız musiqi bunu çatdıra bilər” [Çexov A.P., 1988, s.182]. Əsərin sonluğunun müdrikliyi ondadır ki, “parlaq, gözəl, zərif həyat”dan bəhs edilməsi Sonya, Vanya dayı, Astrov və bütün həyatlarını başqalarının xoşbəxtliyinə həsr edən saysız-hesabsız “kiçik” insanların layiq olduğu həyata istinaddır. Və “kiçik” insanların bu ümitsiz həyatının, qaranlıq məhv qüvvəsinin üzərində Çexovun insanda hər şeyin gözəl olacağı gələcək həyat arzusu yüksəlir və həmişə olduğu kimi, yazıda da gözəllik anlayışı həqiqət və yaradıcı əmək anlayışı ilə birləşir. Həqiqət və əmək gözəlliyin təməli, əbədi canlı mənbəyidir. Həyat elə olmalıdır ki, mənəvi güc, fədakarlıq və fədakar zəhmət boşa getməsin, yalançı bütələr tərəfindən xidmət edilməsin ki, həyatda yol təyin edən Serebryakovlar deyil, Astrovlar, Vanya dayı, Sonya doğma yurdlarını yaradıcı, sərbəst işlərlə bəzəyə bilsinlər.

Nəticə etibarilə, “Vanya dayı”da təsvir olunan vəziyyət 19-cu əsrin sonlarında oxucular tərəfindən “həyatın həqiqəti” kimi qəbul edildi: əvvəlki əlamətlər itirilmişdi, həyat davam etməlidir, amma qarşıda ümid və ya qılgıncım yoxdursa, bunu necə etmək olar? Voynitski və Astrovun personajları mənasız fəaliyyətlərlə və ya indiki zamanda görünən nəticə verməyən fəaliyyətlərlə məşğul olmağa məcbur olan, istedadlarını mövcud realıqda səmərəli şəkildə tətbiq edə bilməyən təhsilli ziyalıları əsk etdirir. Onlar yalnız daha yaxşı bir gələcəyə ümid edə bilirlər.

“Vanya dayı” əsəri (Çexovun digər dramatik əsərləri kimi) mənfi qiymətləndirilmişdi. Yazının pyeslərinə dair rəylərdə dramaturq həyatın bayağılığını, gündəlik həyatı təsvir etməsini, hadisələrin olmamasını, personajlar arasında darıxdırıcı və anlaşılmaz söhbətləri təsvir etdiyinə görə tənqid edilmişdi. O, həmçinin, “Vanya dayı” əsərində dramatik münaqişənin, intriqaların, aydın personaj motivasiyalarının və melanxolik və ümitsizliyin hökm sürən əhvali-ruhiyyəsinin olmamasına görə də tənqid edilmişdi. Bəzi tənqidçilər (məsələn, N.K.Mixaylovski və P.P.Pertsov) yazıçını sosial həyatı səhv başa düşməkdə, heç bir “məktəb”lə əlaqəsinin olmamasında və nəticədə “Vanya dayı” əsəri də daxil olmaqla əsərlərində aydın sosial mənanın olmamasında günahlandırırdılar.

Lakin 1899-cu ildə K.S.Stanislavski və V.İ.Nemiroviç-Dançenkonun A.P.Çexovla əməkdaşlıq etdiyi Moskva İncəsənət Teatrında “Vanya dayı” tamaşası uğurla reallaşdı. Mətbuat “Vanya dayı” əsərini dramaturq A.P.Çexovun teatr sənətinin inkişafında – psixoloji teatrın inkişafında dediyi “yeni söz” kimi şərh etdi.

1920-ci illərin sonlarında yazıçının süjeti aradan qaldırması, xarici hərəkəti süjetin hərəkətverici qüvvəsi kimi inkişaf etdirməsi, xarici təsirləri rədd etməsi və personajların daxili psixoloji vəziyyətinə əsaslanan pyeslər yaratması, onların emosional dramları zahirən adi davranışları altında açılması – yazıçının dramatik əsərlərinin bu xüsusiyyətləri onun pyeslərinə həm kompozisiya, həm də üslub baxımından lakonizm vermişdi. Buna uyğun olaraq, yazıçının dramaturgiyası ilə bağlı filoloji tədqiqatların inkişafı ilə ədəbiyyatşünaslar və tənqidçilər A.P.Çexovun dramatik ustalığını tanımağa başladılar.

Nəticə / Conclusion

“Vanya dayı”nın teatr tamaşaları Çexovun əsərinin həyatı təsdiqləyən və güclü elementini vurğulayırdı. Məsələn, 1920-ci ilin ikinci yarısında Konstantin Stanislavski Astrovu həyatın yenilənməsi uğrunda fəal inqilabi mübariz kimi canlandırdı. B.G.Dobronravov 1940-cı illərdə Voynitskini daha yaxşı bir gələcəyə çatmaq arzusu ilə dolu, insan gücünü və istedadını buxovlayan həyatın orta səviyyəliliyinə etiraz edən bir qəhrəman kimi təsvir etmişdi. Nəticə etibarilə, sistemin siyasi prinsipləri A.P.Çexovu inqilabi mübarizənin tərəfdarı kimi diktə etmiş, yazıçıya müəyyən ideoloji prinsiplər aid etmiş və Moskva İncəsənət Teatrında “Vanya dayı”nın səhnə quruluşu ali bir ideya, ali bir məqsəd naminə özünü fəda etməyə hazır olan və ölməkdə olan bir istedadın faciəsini təqdim etmişdi.

1960-cı illərdə “Vanya dayı” daha yaxşı gələcək naminə həyatın çətinliklərinə dözən güclü şəxsiyyətlərin faciəsi kimi şərh olunurdu. Bu şərh hakimiyyət tərəfindən sıxışdırılan və lazımı azadlıq və hüquqlardan məhrum olan rus ziyalılarının faciəsini təmsil edirdi. “Vanya dayı”nın bu təsviri ictimai əhvali-ruhiyyəni əks etdirirdi: “Xruşşov dövrü” başa çatmışdı, müsbət dəyişiklik ümidləri puç olmuşdu və təhsilli təbəqə azadlıqsızlıq və sərt məhdudiyyətlər şəraitində əziyyət çəkirdi. Cəmiyyətin dediyinə görə, xalq arasında gələcəklə bağlı narahatlıq hökm sürürdü, lakin heç kim təslim olmaq istəmirdi. “Vanya dayı” əsəri faciəvi bir şəkildə şərh edilmişdi: personajların illüziyaları sarsılmış, dünyəvi xoşbəxtliyə olan ümidləri puç olmuş və qalan tək şey dözmək və işləməyə davam etməkdir. XX əsrdə “Vanya dayı” haqqında mövcud şərhlərə yenidən baxmaq meyli açlıq şəkildə müşahidə olunur. 1970-ci illərdə rus ziyalılarının məzlum vəziyyətini müzakirə etmək aktual idisə, XXI əsrin əvvəllərində ziyalıların artıq hüquq və azadlıqlardan istifadə etdiyi, lakin yeni Dostoyevski və ya Şopenhauer əsərləri yaratmadığı bir vaxtda, onun qeyri-kafiliyini pisləyən müzakirələr başladı. Baxışların bu cür yenidən nəzərdən keçirilməsi həm ədəbi tənqiddə, həm də teatr şərhlərində özünü göstərirdi.

“Vanya dayı”dakı personajların həyatın yeni reallıqlarını əks etdirən yaxşı qiymətləndirilməsi rəğbətdən üstün gəldi və buna görə də personajların ümumi “aşağı qiymətləndirilməsi” əsərin müasir şərhlərində bir tendensiya çevrildi.

A.P.Çexovun personajları adi, “orta” insanlardır, adi həyat tərzinə qorq olublar, eyni zamanda həyatın mənası və mənəvi axtarışlarla məşğuldurlar. Bu axtarışlar

zamansızdır, müəyyən bir tarixi kontekstlə məhdudlaşmır. “Vanya dayı”nın personajlarını həyatı düşünmək və anlamaq kimi ortaq bir əhvali-ruhiyyə birləşdirir və beləliklə, bütün dövrlərin hər bir düşünən insanı ilə rezonans doğurur.

“Vanya dayı” əsərinin fəlsəfi mövzuları uzun müddət şərhçiləri cəlb etməyə davam edir. Həmçinin qeyd etmək istəyirik ki, müasir dövrün qaldırdığı məsələlər – xeyirxahlıq, ədalət, incəlik və səmimiyyət kimi insani keyfiyyətlərin deqradasiyası, insanların birliyi və inamsızlığı, eləcə də ətraf mühit problemləri – gələcək qlobal vəziyyətlə ayrılmaz şəkildə bağlıdır. Müasir dövrdəki dəyişikliklər gələcək üçün nəticələrə səbəb olur. Buna görə də, “Vanya dayı” əsəri istənilən zaman və məkanda mükəmməl şəkildə mövcuddur.

Ədəbiyyat / References

1. Çexov A.P. Seçilmiş əsərləri. Almanax. – Moskva: Nauka, 1974, том 18.
2. Максим Горький. Собр. сочинений, 1955. – Москва: Гослитиздат, 1960, том 28.
3. Çexov A.P. Seçilmiş əsərləri. Yazıçı müasirlərinin xatirələrində. – Moskva: Bədii ədəbiyyat, 1988.

Произведение «Дядя Ваня» Антона Павловича Чехова – писателя-реалиста и мастера коротких рассказов

Офеля Исмаилова

Институт литературы имени Низами Гянджеви НАНА

E-mail: ismayilova_ofelya@mail.ru

Резюме. Статья посвящается великому русскому писателю, знатоку коротких рассказов Антону Павловичу Чехову и созданным им образам. В произведении «Дядя Ваня» содержится не меньшая глубина и актуальность для современного этапа жизни, чем в других произведениях писателя. Более того, это произведение переросло рамки своей эпохи, своего «места рождения», потому как суть человеческих конфликтов, психология людей остаются неизменными во все времена и в любой точке земного шара.

В 1960-х годах «Дядю Ваню» толковали как трагедию сильных личностей, которые выносят жизненные невзгоды ради возможности в будущем жить лучше. Такая трактовка представляла трагедию российской интеллигенции, которая находится под гнетом власти и не обладает необходимыми свободами и правами. Таким образом, это поставленные вопросы в «Дяде Вани» существуют в любом времени и месте.

Ключевые слова: великий русский писатель, писатель-реалист, мастер коротких рассказов, Азербайджанское литературоведение

Rəyçi: Filologiya elmləri doktoru, dosent Lyudmila Hacıbaba qızı Səmədova